ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Yayın No. 105

İNSAN HAKLARI VE DİN

(SEMPOZYUM)

BİLDİRİLER

15–17 MAYIS 2009
ÇANAKKALE

DÜZENLEYEN:

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

ÇANAKKALE 2010

HZ. PEYGAMBER'İN TOPLUMU DÖNÜŞTÜRÜRKEN KÖLELERİ HÜRRİYETLERİNE KAVUŞTURMASI VE KONUNUN GÜNÜMÜZ İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet Nadir ÖZDEMİR[*]

ÖZET

İslâm öncesi dönemde kölelik babadan oğula geçen bir kast sistemiydi. Geniş ölçüde yayılmış olan kölelik artık kurumsallaşmıştı. İlk Müslümanlar bütün dünyada yaygın olan bu müesseseyi hazır buldular. İslâm köleler konusunda son derece geniş ve önemli sonuçlar doğuran bir ıslahat hareketi gerçekleştirdi. İslâm'dan başka hiçbir medeniyet çevresinde azatlı kölelerin teşkil ettiği hükümdar hanedanlarının kurulduğu görülmemiştir. İnsanların köle ve hür diye ikiye ayrılıp kölelere adaletsizlik yapılmasına karşı çıkan Hz. Peygamber her fırsatta kölelerin seviyelerini yükselterek onları hür insanlarla eşit yapmaya çalıştı. Hz. Peygamberin kölesi yoktu. Kölesi olanlara da azat etmelerini tavsiye etti. Örneğin, Cerir b.Abdullah aracılığıyla Yemen hükümdarı Zülkelâ el-Himyerî'ye bir mektup göndermiş o da bunun üzerine elindeki 4000 köleyi azat etmişti. Ayrıca kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için zekât gelirlerinden pay ayrılmıştı. Yani İslâm'da hürriyet esas, kölelik ise geçici bir vasıftır. Çağdaş dünyada insan haklarının güvenceye alındığı ilk hukuk metni 12 Haziran 1776 tarihli Virginia Anayasasının başındaki haklar bildirgesidir. Kölelik 1870'lerde kaldırılıncaya kadar bütün dünyada uygulana gelmiştir.10 Aralık 1948 tarihinde İnsan Hakları uluslararası boyuta taşınmıştır. Söz konusu İnsan Hakları Bildirgesinin dördüncü maddesi şöyledir: "Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz, kölelik ve köle ticareti her türlü şekliyle yasaktır." Sonuç olarak hukuken köleliğin ve işkencenin yasaklanması yeterli değildir. Günümüz dünyasında insan hakları ihlâllerinin önüne geçmek için aile, okul, sosyal çevre, iletişim araçlarının insana saygıyı öncelemesi gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Hz. Peygamber, kölelik, köle azadı, insan hakları, köle, cariye, kadın hakları, esir, gazveler, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi.

[*] Dr., Başöğretmen Konya/Selçuklu Anadolu İHL. E-Posta: mnadir_ozdemir@hotmail.com

ABSTRACT

The Prophet's Setting Free from Slavery While Transforming the Society and Assessment of the Issue in the Context of Human Rights

Slavery in the period before Islam, the son his father has been the spread of slavery in a caste system. Extent now become institutional. The first Muslims spread all over the world had found this house ready. Islam is the slave on a lead to extremely broad and important reform to become a reality. Islam movement than any other represents the ruler of civilizations around manumit slave dynasty was established, is seen. Divided into slaves and free people would be doing injustice to the slaves and opposed at every opportunity The Prophet raising the level of slaves trying to make them equal with people, was free. The Prophet had no slaves. Slaves who were also encouraged to emancipate. For instance in the infusion, Cerir b.Zülkela Abdullah the ruler of Yemen through the el-Himyer have sent a letter he handed over the gold to the 4000 slave emancipated. Also slaves gained freedom from income to pay from budget.Yani essential freedoms in Islam, slavery is only a temporary qualifications. Contemporary world to guarantee human rights in the first legal text dated 12 Haziran1776 in the head of the Virginia Constitutional rights manifesto.Slavery 1870'lerde all over the world are removed has been put into practice.10 until December 1948 on the international dimension of Human Rights on Human Rights Declaration taşınmıştır.The fourth clause is as follows: "No one slavery or shall be held in servitude, slavery and the slave trade shall be prohibited in all their forms. " As a result, the legal prohibition of slavery and torture in the world has not enough.In the world enough to prevent human rights violation family, school,social environment, communication tools people need to respect priorities.

Keywords: The Prophet Muhammad peace be upon him, slavery, slave emancipation, human rights, slave, female slave, women's rights, prisoners, ghazwa, the Universal Declaration of Human Rights.

GİRİŞ

İslâm dini geldiğinde köleliği hazır buldu. İnsanların eşitliğini esas alan İslâm yumuşak bir geçişi ön gördü. İslâm'ın eşitliği esas alan mesajını duyan ve efendilerinin zulmünden bunalan köleler İslâm'a yönelmekte gecikmediler.

Hz. Peygamber, bir taraftan yürürlükte olan köleliği ıslah ederken öte yandan hem özel hayatındaki, hem de savaşlardaki uygulamalarıyla kölelerin de toplumun bir parçası olduğunu eski ve yeni dünyaya gösterdi.

A.İslâm öncesi dönemde toplum hayatında kölelerin durumuna genel bir bakış

İslâm öncesi dönemde Arapların hayatında önem arz eden başlıca dört şey vardı: Bunlar; 1-Put, 2-Deve, 3-Silah, 4-Köle(ve cariye). Bunlardan birincisi inançlarını, ikincisi hayatlarını kolaylaştıran bineklerini, üçüncüsü savaşçı ve yağmacı ruhlarını temsil ediyordu. Dördüncüsü ise hayatlarını kolaylaştıran ve kendilerini efendi olarak görmelerini sağlıyordu.

Mekke ve çevresi ticarî ve dinî bir merkez olması nedeniyle açık bir bölgeydi. Panayırlar düzenleniyor, çevre bölgelerden haccetmek üzere gelenler oluyordu. Bölgenin bu özelliği çeşitli ırk ve renklerde insanların buraya yönelmelerine neden oluyordu.[1]

Mekke'de köle ticaretinin Mekke'nin fethedilip Kâbe'nin putlardan temizlenmesine kadar put ticaretiyle birlikte devam ettiği söylenebilir. Nitekim Abdullah b.Cüd'an köle ticareti yapıyordu. Köleler genellikle Habeşistan'dan getirilmekteydi. Bu arada Mekke'nin değil de Yemen'in köle ticaretinde merkez olduğunu belirtmeliyiz. Örneğin Bilal-i Habeşî Mekke'ye Yemen pazarından getirilmişti.[2]

Bu dönemde köleliğin başlıca iki yolu vardı; Savaşlarda alınan esirler ve köle ticareti. Ticaret Araplardan veya insan kaynakları bakımından zengin olan Ceziratü'l Arab, Hind, Sind, Fars, Irak, Şam, Mısır, Sudan ve Habeş'den çeşitli usullerle ithal edilen kölelerden oluşuyordu.[3]Sık sık kabileler arasında savaşlar olduğundan ganimetler alınıyordu. Ganimetler arasında cariyeler de önemli bir yer tutuyordu. Merzukî'nin naklettiğine göre Halid b.Kays b.Mudallel Beni Esed kabilesinden bir grupla savaştı. Galip gelen Halid bir cariyeyi ganimet olarak ele geçirdi.[4]

Kölelik babadan oğla geçen bir kast sistemiydi.[5]Geniş ölçüde yayılmış olan kölelik, artık kurumsallaşmıştı.[6]Esirleri köleleştirdikleri gibi sattıkları da oluyordu. Örneğin Benu Lihyan kabilesi, İbn Huzeyl adında birini ele geçirdi ve onu sattı.[7] Arapların senenin belli aylarında kurdukları

---

1 Lombard, Maurice,*İlk Zafer Yıllarında İslâm*,çev.Nezih Uzel,(İstanbul:Pınar Yayınları,1983),s.28.
2 İbn Sa'd,Muhammed,*et-Tabakatü'l Kübra*,Beyrut,1968,III,232.
3 Mahmud Mikdad, *el-Mevali ve Nizamu'l Velâ*,(Dımaşk:Daru'l Fikr 1988), s. 53, 54.
4 Isfahânî,Ebu'l Ferec Ali b.Hüseyin,el-Eganî,Kahire,1974,XIV,146;Merzukî,Ebu Ali Ahmed b. Muhammed, Kitabu'l Ezmine ve'l Emkine,Kahire,b.t.y,I,278.
5 Çağatay,Neşet ,*İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi,(*Ankara:Türk Tarih Kurumu,1989),s.132.
6 Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz.Muhammed'in Hayatı*,çev.Mehmet Yolcu, 2. baskı, (İstanbul:Yöneliş Yayınları,1995),I,223.
7 *Divanu'l Hezeliyyin*,thk.Ahmed ez-Zeyn,Amman,1965,III,70.

pazarları vardı. Rebiulevvel ayının ilk gününde Dumetu'l Cendel'e gelirlerdi.[8] Kervanlarıyla köle ticareti yapan ve büyük bir servete kavuşan Abdullah b.Cüd'an bu dönemin en önemli tacirlerinden biriydi.[9] Söz konusu düzen öylesine keyfî bir biçimde hüküm sürüyordu ki örneğin bir erkek başkasının cariyesiyle ilişki kuruyor,çocuk dünyaya gelirse önce çocuğu sonra da annesini satın alınıyordu.[10]

Soy üstünlüğüne dayalı bir hayat anlayışları olan Araplar[11] kölelerine koyun güttürürler[12],cariyelere zenginlerin evlerinde sütannelik ve dadılık yaptırırlardı.[13] Köleler ayrıca ticarî hizmetlerde de kullanılırdı.[14]Cariyelerden def çalmayı bilenleri düğünlerde def çalıp oynarlar, gelini eşinin yanına kadar götürürlerdi.[15]Müzik bilenleri şarkı söylerdi.[16]Cariyelerini fuhşa zorlayan Kelb kabilesi gibi kölelerini kötü yolda kullananlar da vardı.[17]

B.I.İslâm'ın doğuşuyla birlikte kölelerin hürriyetlerine kavuşturulması süreci

Ortaçağın hemen hemen bütün toplumlarında olduğu gibi Müslüman toplumda da köle sınıfı vardı ve toplumun en alt kesimini oluşturuyordu.[18]İslâm, köleler konusunda son derece geniş ve önemli sonuçlar doğuran bir ıslahat hareketi gerçekleştirdi. İslâm'dan başka hiçbir medeniyet çevresinde azatlı kölelerin teşkil ettiği hükümdar hanedanlarının kurulduğu görülmemiştir.[19]İlk Müslümanlar bütün dünyada yaygın olan bu eski müesseseyi hazır bulmuşlar, bunu icat etmemişlerdir. İslâm dini nezdinde kölelik ne bir cezalandırma ölçüsü, ne de ekonomik gayelerle yararlanılan

---

8 Kalkaşendî,Ahmed b.Ali,*Subhu'l A'şa fi Sınaati'l İnşa*,şrh.Muhammed Hüseyin Şemsüddin,Beyrut, 1407/1987, I,468.

9 Mes'udî, Ebu'l Hasan Ali b.Hüseyin,*Murucu'z Zeheb ve Meadini'l Cevher*,thk. Said Muhammed, Beyrut,197,II,293; Fayda, Mustafa *, "Abdullah b.Cüd'an", DİA*, İstanbul, 1988,I,93,94.

10 İbn Habib,Ebu Cafer Muhammed b.Habib,*Kitabu'l Muhabber*, Beyrut, b.t.y, s.340; bkz.*Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi, "Abd"*,İstanbul,1974,I,5.

11 Günaltay, Şemseddin*,"Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslâm Dünyasının Siyasal,Sosyal, Ekonomik ve Dinî Durumu",Belleten*, Sayı:25, Ankara, 1943, VII,59.

12 Zuheyr b.Ebi Selma,*Divan,*Beyrut,1964,s.47;Ahmed Muhafaza,*er-Rakik fi'l Müctemai'l Arabiyyi'l İslamî hatta Sevrati'z Zenc,(Master tezi)*,(Amman:Ürdün Üniversitesi Tarih Bölümü 1407/1987),s.39.

13 Mazaherî*,* Ali,*Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*,çev.Bahriye Üçok, İstanbul, b.t.y, s.53.

14 Ahmed Muhafaza, s.43.

15 İbn İshak,Muhammed, *Sîre*, thk. Muhammed Hamidullah, (Konya: Hizmet Kitabevi, 1981/1401), s.58; İbn Abdirabbih, Ahmed b. Muhammed, *el-Ikdu'l Ferid*, b.y.y, 1954/ 1373, VI, 42; Isfahânî, XI,165.

16 Ahmed Muhafaza,s *er-Rakik fi'l Müctemai'l Arabiyyi'l İslamî hatta Sevrati'z Zenc*,s.173.

17 İbn Habib,s.264.

18 Mez,Adam *,"Ortazaman Türk-İslâm Dünyasında Adetler"*,çev.Cemal Köprülü*, Ülkü*, Sayı:71,Ankara, 1939,XII,435-437.

19 Hamidullah*,* Muhammed *,İslâm Peygamberi*, çev.Salih Tuğ,(İstanbul:İrfan Yayımcılık ve Ticaret, 1991/1412),II,683.

basit bir askerî ganimettir. Bilakis beşerî bir ıslah müessesesidir.[20] İslâm köleliğin varlığını kabul etmekle birlikte[21] esasen bu konudaki cahiliye toplumunun ittifakını da yerle bir etmişti.

Köleler İslâm'ın ilk yıllarında orantısız bir biçimde Müslüman toplumun geniş bir bölümünü teşkil ettiler. Rivayet edilen bir hadise göre, Müslüman olan ilk sekiz kişiden beşi köle kökenli idi.[22]

Kölelerin durumu pek acıklıydı. Ağır işkencelere uğradılar. Bunlardan bir kısmı bu işkenceler karşısında hayatların kaybettiler. Hz.Ebubekir bunları himaye ediyordu. Erkek kölelerden Bilal ve Amir b.Füheyre'yi kadınlardan da Urım Ubeys, Zinnire, Nehdiye ve Lubeyne'yi bedellerini ödeyip satın aldı ve derhal onları azat etti. Kendisi diğer köleleri de satın almak istemiş fakat efendileri, yüksek bir fiyat teklif edilmesine rağmen onları satmayı reddetmişlerdi.[23]

Bazı hukukçular, köleliği inançsızlığın bir cezası olarak nitelemişler, inancı olmayan, cizye vergisini de benimseyen kişilere ceza vermek gerektiği kanaatine varmışlardı.[24]Ancak, nasslarda "köle edinin" diyen tek bir emir bulunmadığı gibi, köle azadı emredildiğine göre bu, geçici bir cezadır.[25]Bu yönüyle köle ve cariye hukukundan İslâmlaştırma siyaseti noktasında yararlanılmıştır.[26]Ayrıca kölelikten eşleri ölmüş, destekten yoksun kalmış insanlara, nafakaları olmayanlara fatihlerin yardım etmesi noktasında da yararlanılmıştır.[27]

Köleliği doğuran asıl sebep, savaş ve bunun doğurduğu sonuçlardır. Kur'an ayetleri, Resulullah'ın tatbikatı ve İslâm hukukçularının ittifakla belirttikleri görüşlere göre, İslâm ordularının başkumandanı, milletlerarası karşılıklı iki ülke arası veya bütün cihan ülkelerini içine alan bir anlaşmanın yokluğu çerçevesinde, hiçbir fidye almaksızın;1-Serbest bırakma,2-Bir kurtuluş fidyesi alma yahut harp esirlerinin mübadelesi veya3-Onları köle konumuna sokma şeklinde savaş esirlerinin kaderini tayin etmede mutlak bir yetkiye sahiptir.[28]

---

[20] Hamidullah, *İslâm Peygamberi,*II,28;Fendoğlu, Hasan Tahsin,*İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik,* (İstanbul:Beyan Yayınları,1996),s.151.

[21] Lewis, Bernard ,*Race And Slavery in the Middle East,*(New York:Oxford University Press,1990),s.5,6.

[22] Pipes, Daniel, *Slave Soldiers And Islam,*(London:Yale University Press,1981),s.109.

[23] Hamidullah,*İslâm Peygamberi,*I,95.

[24] Teftazanî,Sa'duddin Mes'ud b.Ömer,*Şerhü't Telvih ala't Tevdih li metni't Tenkih fi Usuli'l Fıkh*, Beyrut,1377/1957,II,70

[25] Fendoğlu, s.151.

[26] Fendoğlu, *s.152.*

[27] Ebu Sade,Abdulhamid İbrahim Berekat,*Nazariyyetü'l Muamele bi'l misl fi'l Harb(doktora tezi),* Kahire,b.t.y.s.219;Hamidullah,İslâm Peygamberi,II,692.

[28] Hamidullah,*İslâm Peygamberi,*II,693.

İnsanların köle ve hür diye ikiye ayrılıp kölelerin toplumda aşağılanıp horlanmasına karşı çıkan Hz. Peygamber, her fırsatta seviyelerini yükselterek onları hür insanlarla eşit yapmaya çalışır.[29]Yani İslâm'da hürriyet esas, kölelik ise geçici bir vasıftır. Köleler mal sahibi olamazlar, buna karşılık efendileri onlara; yediklerinden yedirmek ve giydiklerinden de giydirmek zorundadırlar. Kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için zekât gelirlerinden pay ayrılır.[30]

İslâm, köleliği tanıdı ve Müslümanlar tarafından kölelik hukuku uygulandı. Hz. Peygamberin uygulamalarında da görüyoruz ki İslâm dininde kölelere iyi davranmak esastı. Müslümanlara kölelerini azat etmeleri hususunda teşvikte bulunulmuş, kölelere de hürriyetlerini kazanmaları konusunda kolaylıklar sağlanmıştır. İslâm'da kölelerin azat edilmesi sadece insanî bir anlaşma değil, ama aynı zamanda manevî bir görevdir. Kölelerini azat eden çok sayıda Müslüman bu görevi yerine getirmiştir.[31]

Kölelik, esasen azat yoluyla sona erse de İslâmiyet, köleliği azaltmak ve belirli bir devrede eritmek maksadıyla birtakım sona eriş yolları daha kabul etmiştir. Bunlar;

1-Gönüllü azat, 2-Kefaret borcu olarak azat, 3-Mükâtebe yoluyla azat, 4-Mecburî veya kanunî azat, 5-Ölüme bağlı azat, 6-Ümmü veled, 7-Devlet tarafından azat.

Kölenin azat edilmesi İslâm hukukunda "ıtk, tahrir, fek" gibi kavramlarla ifade edilir. "Mevla" kelimesi de hem "azat eden efendi" hem de "azat edilen köle" anlamına gelir.[32]Bir kölenin alım-satım muamelesi ve azat edilmesi v.s ile ilgili konularda yazılı vesikalar düzenlenmiştir.[33]

Ancak insanlık onurunu koruma adına kölelerin hukukunda yapılan düzenlemeler hiçbir zaman onları hür insanlar konumuna yükseltememiştir. Kölelerin köle olarak kaldıkları sürece hür kişilerle eşit olmayan,

---

29 Savaş, Rıza,*Hz.Peygamber Devrinde Kadın*,(Bursa:Ravza Yayınları,1991),s.194.

30 Yeniçeri,Celal, *İslâm'da Devlet Bütçesi*,İstanbul,1984,s.367.

31 Yahya Oyewole Imam, "*Emanicipation of Slaves in the First Century of Islam", The Islamic Quarterly* ,No:2,England,1996,XL,118-123.

32 Kur'an,24/33,(Medine-i Münevvere:Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu,H.1412); Aydın, M.Akif ,*"Köle", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, 2002, XXVI, 243;ayrıca bkz.Özdemir, Mehmet Nadir, *İslâm'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı,* (İstanbul:Gökkubbe Yayınları, 2006),s.20,21.

33 Hamidullah,*İslâm Peygamberi*,II,711.

ikincil bir konumda bulundukları Kur'an'da[34] da ifadesini bulmuş bir gerçektir.[35]

İlk dönem İslâm toplumunda esir olarak Müslümanların himayesinde bulunan köle ve cariye sayısı bir araştırmaya göre sadece 421'dir.2290 sahabiden yalnızca 101'i köle konumunda olup bunlardan da bazıları zaman içerisinde hürriyetlerine kavuşmuştur. Bu sayı da %4,4 gibi bir yüzdeye tekabül etmektedir. Esir anlamındaki köle % 80.84'ü oluşturmaktadır. Köle ve cariye sayısı ise %19.16'dır.[36]

II. Hz. Peygamber köle edinmiş midir?

İslâm'ın ilk vahyi ile ortaya çıkan tavır beraberliği sosyolojik ve psikolojik iki ayrı yorum ortaya çıkardı. Hz.Ebubekir zengindi, efendiydi, mevki ve itibar sahibiydi. Fakat buna karşın Zeyd köleydi, cemiyet içerisinde en aşağı sınıfa mensuptu. Hz. Hatice ise bir hanımdı. Halbuki o çağlarda kadınların toplumsal herhangi bir statüleri yoktu. İslâm cemiyet içerisinde farklı sınıflara mensup olanları, bir iman etrafında birleştirmekte ve daha ilk günlerde sınıfsız ideal toplumun temellerini atmaktaydı.[37]

Kendisine Mekke'de "el-Emin" lâkabının verilmesi, kimsesiz, düşkün, yetim ve kölelerin kendisine sığınmasını sağlıyordu.[38]Hz. Peygamber, toplumdaki birtakım bireysel, dünyevî konumları ve zenginliklerindeki farklılıklarına rağmen kişiliklerinin özünde taşıdıkları değerde eşitlik aramış, bu prensiplerle takip edilen karşılıklı ilişkiler ve vazifeler Allah'a gösterilen ihlas ile belirlenerek derinleştirilmiştir.[39]

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in kölesi(rakik, gulâm, abd) olarak tanıtılan bir kimse ile karşılaşmıyoruz. Çünkü o, kölelerini azat etmiştir. Kaynaklarda bu kişiler Rasulullah'ın azatlısı olarak isimlendirilmektedir.

Hz. Peygamber'in hayatında özellikle iki köleden söz edilir. Birisi Ümmü Eymen, diğeri ise Zeyd b.Harise adındaki bir delikanlıdır. Her ikisi de İslâm öncesi dönemde köleleştirilmiş kişilerdir.[40]Ümmü Eymen, Rasulullah'ın babasının hizmetçisidir. Rasulullah'a miras kaldı. O da

---

34 Kur'an,30/28

35 Aktan, Hamza ,*Hz.Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'anî Yaklaşım, Atatürk Üniversitesi,İlahiyat Fakültesi Dergisi* ,Erzurum, 2001, XVI, 1662,63.

36 Birekul, Mehmet-Fatih Mehmet Yılmaz,*Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile,*(Konya: Yedi veren, 2001),s. 94, 95.

37 Daryal, Ali Murat ,*İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açıdan Tahlili*,(İstanbul:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,1999),s.108.

38 Daryal ,s.71,72.

39 Hamilton,A.R.Gibb,*İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar,* çev. K.Durak, H.Yücesoy, K.Dönmez, (İstanbul:Endülüs Yayınları,1991), s.17.

40 Aktan,*Hz.Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'anî Yaklaşım,*s.74.

Bereke'yi azat etti. Ubeydullah el-Hazrecî Mekke'de onunla evlendi. Eymen doğdu. Evlendikten sonra Hz. Hatice Hz. Peygambere Zeyd b.Harise'yi hediye etti. Rasulullah Zeyd'i azat etti.[41]

Hz. Peygamber Müslümanların kanlarının denkliğine ve eşitliğine, Arabın Aceme, Kureyşlinin veya Haşimî'nin başka Müslümanlara, aslî hürün azatlı köleye, bilginin ya da emîrin cahil veya emir altındakilere üstün olamayacağını hükme bağlamıştır.[42]Kendisi vefat ettiğinde geriye bıraktığı tek bir köle bile kalmamıştı.[43] Ayrıca çok sayıda köleye sahip kimseler nezdinde bunların azat edilmesi için telkinlerde bulunmuştur. Örneğin Peygamber aleyhisselam, Cerir b.Abdullah aracılığıyla Yemen hükümdarı Zülkelâ el-Himyerî'ye bir mektup göndermiş, o da bunun üzerine eli altındaki 4000 köleyi azat etmişti. Rasulullah ayrıca güneş ve ay tutulmaları sırasında köle azat etmeyi tavsiye etmiştir. Kölelerin hiçbir karşılık beklenmeksizin gönüllü olarak azat edilmesi bu ilk örnekler doğrultusunda İslâm tarihi boyunca devam etmiştir.[44]Yukarıda zikrettiğimiz Hz. Peygamberin azatlıları hakkında kısaca bilgi verelim.

1.Zeyd b.Hârise:

Zeyd b.Hârise ilk Müslümanlardan olup kendisine[45] "Hz. Peygamberin habibi" de denmektedir.[46]Temel kaynaklarımızda Mevla(azatlı köle)terimi ile karşılanan bir toplumsal konuma sahip olan Zeyd b.Hârise[47] Arabistan'daki bitip tükenmek bilmeyen baskınlardan birinde esir düşmüş ve köle pazarında satılmış, Hz. Hatice onu satın alarak Hz. Muhammed'e hediye etmiş, diğer bir rivayete göre ise Hz. Muhammed onu satın almıştı. Bir zaman sonra, kölenin ailesi oğullarının nerede olduğunu bulup öğrenmeleri üzerine yanlarında epey bir kurtuluş parası da olduğu halde Mekke'ye çıkagelmişlerdi. Zeyd'in babası ve amcası Muhammed aleyhisselam'a gidip ziyaretlerinin sebebini açıklamaları üzerine o,onlara şöyle dedi:

-"Size karşı büyük bir yakınlık duyuyorum, fakat sizin oğlunuz burada benim oğlumdan farksızdır. Bunu kendisinden sorunuz, şayet sizin-

41 İbn Sa'd,Ebu Abdullah el-Basrî ez-Zührî,*et-Tabakatü'l Kübra*, Beyrut, b.t.y, I, 386.

42 Ibn Teymiyye,*es-Siyasetü'ş Şer'iyye*,çev.Vecdi Akyüz, 2. baskı, (İstanbul: Dergâh Yayınları,1999),s.135.

43 el-Askalanî, İbn Hacer,Ahmed b.Ali,*Büluğu'l Meram*, çev.ve şrh.Ahmet Davudoğlu /*Selamet Yolları*, İstanbul, 1972,IV,2.

44 Aydın,*"Köle"*,s. 243.

45 İbn Sa'd, *a.g.e*,III,15;Yakubî,Ahmed b.Ebi Ya'kub b.Ca'fer b.Vehb,*Tarihu Ya'kubî*,Beyrut,1960/ 1379, II,23.

46 Mes'udî, II,280.

47 İbn İshak,,s.244;İbn Hişam,Ebu Muhammed Abdülmelik,*es-Siretü'n Nebeviye,* Mısır,1936/1355,I,264, 265.

le gitmek isterse, sizden hiçbir fidye almadan onu götürmenize izin vereceğim. Durumu oğullarına sormaları üzerine Zeyd;

—Ben efendimin şahsında öyle şeyler gördüm ki bunları her şeye ve herkese tercih ederim."

Zeyd'in bu sözlerinden son derece etkilenen Muhammed aleyhisselam, Kâbe'ye gitti, örfe göre, herkesin önünde Zeyd'i kölelikten azat ettiğini ve onu evlat edindiğini ilan etti. Bunun üzerine Zeyd'in babası ve amcası üzgün bir halde, fakat çocuklarının durumundan tamamen emin, huzur içinde kendi yurtlarına dönüp gittiler.[48] Zeyd azat edildiği halde, bazı Müslüman olmayan Araplar ona hâlâ köle diyorlardı.[49]Yani Arapların azat edilen bir kölenin yeni statüsüne hemen alışamadıkları anlaşılıyor.

Hz. Peygamber, azatlı köleleri eziyet altına sokan her çeşit geleneksel hukuka dayalı kısıtlılıkların ortadan kaldırılmasına karar vermiş bulunuyordu. Onun isteğiyle Zeyd'i halası Ümeyme'nin kızı Zeynep bnt. Cahş ile evlendiren Hz. Peygamber, böyle yaparak esasen asaletli bir aileye mensup Zeyneb ile bir azatlı kölenin evlenebileceğini göstermişti. Ancak Zeynep bu evliliği hazmedemedi. Zeyd'i küçük görüyordu. Kendisinin ona denk olmadığını söylüyordu. Sonunda geçimsizlik sonucu boşandılar. Hatta bu konuda Ahzab suresinin 37.ayeti nazil oldu.[50]

2.Ebu Râfi:

Hz. Peygamberin azatlısıdır. Aslen Mısır'ın yerlilerinden olup, Abbas b.Abdulmuttalib'in kölesiydi. Mekke'de Bedir gazvesinden önce Hz.Abbas'ın hanımı Ümmü'l Fadl Lübabe ile birlikte Müslüman olmakla birlikte köle olması sebebiyle hicret edememişti. Bedir'de esir alınan efendisi Abbas'ın kurtuluş fidyesini Medine'ye götürdü. Daha sonra Abbas onu Hz. Peygambere bağışladı. Ebu Râfi, Bedir'den sonra yapılan gazvelerin hepsinde Rasulullah'ın yanında bulundu. Hz. Peygamber, amcası Abbas'ın Müslüman olduğu müjdesini alınca Ebu Râfi azat etti ve cariyesi Selma ile evlendirdi. Ebu Râfi Hayber seferine hanımı Selma ile birlikte gitti. Selma daha sonra Hz. Peygamberin oğlu İbrahim'in doğumunda ebelik etti. Ebu Râfi Hz. Peygambere bir oğlu dünyaya geldiğini müjdeleyince Hz. Peygamber ona bir köle hediye etti.

Ebu Râfi, Rasulullah'ın özel eşyalarını korumakla da görevli idi. Ebu Râfi Rasulullah'ın yanında ayrılmadığı için hadis rivayet etmiştir. Bu

---

48 Süheylî,Abdurrahman,*er-Ravdu'l Ünüf,*Kahire,1332,I,164.

49 İbnü'l Esir,Muhammed b.Abdülkerim b.Abdulvahid eş-Şeybânî,*el-Kamil fi't Tarih,* Beyrut,1965,II,193.

50 Hamidullah,*İslâm Peygamberi,*II,681;Şibli, Mevlana,*Asr-ı Saadet,*çev.Ömer Rıza Doğrul,(İstanbul:Eser Neşriyat ve Dağıtım,1977), I,302.

hadislerin bir kısmı doğrudan Hz.Peygamberden, bir kısmı da hanımından ve Hz.Ebubekir, Abdullah b.Mes'ud ve Ebu Hureyre'den 68 hadis rivayet etmiştir.[51]

3.Selmân-ı Farisî ve özel durumu

Medine'de Selman adında bir İranlı vardı. Kendisi uzun maceralardan sonra bir Arap kabilesine esir düşmüş ve sonunda Medine'de Yahudilere köle olarak satılmıştı. Selman-ı Farisî H.4.yıla doğru Rasulullah'ın huzuruna vardı ve İslâm'a girdiğini bildirdi ve kendisinden azat edilmesini istedi. Selman'ın efendisi sadece bir miktar altın para değil, aynı zamanda, diktiği hurma ağaçlarından olması şartıyla bir miktar da hurma karşılığında azat etmeye rıza gösterdi. Selman'ın ücretinin ödenebilmesi için Benu Süleym kabilesinin altın madenlerinden gelen zekat vergisi kullanılmış ve bir yıl geçmeden taze hurma fidanları istenen hurma miktarını vermişti.

Selman hürriyetini elde ettikten sonra Rasulullah'ın en yakın sahabeleri arasına girdi. Hendek savaşında hendek kazılması fikri ondan geldi. Rasulullah, "Selman benim ailemdendir"buyurdu.[52]

III. Hz. Peygamberin azatlı cariyeleri ve köleleri

Hz. Peygamberin azatlı cariyeleri vardı. Bu cariyeleri;

1.Mariye: H.6.yılda Mısır Mukavkısı tarafından hediye edilmişti.[53]Mariye Mısır'lı bir Hıristiyan kadındır. Bazı yazarlara göre Kıbtî'dir. Ama Acem veya Grek olması da muhtemeldir. Kıbtîlerin reisi tarafından Hz. Peygambere cevap mektubu ile birlikte gönderilmiştir.[54]Hz. Peygamber hiçbir kadını cariye olarak almamış, hepsini azat etmiş, bazıları ile de evlenmiştir.[55]Cariyeler için bir lütuf olan Mariye[56], ümmü veledin hukukî durumuyla ilgili somut bir örnek olmuştur.

2.Reyhâne: Beni Kureyza kabilesinin Hendek gazvesinin ardından Medine'den çıkarılması sırasında bazı sîret yazarları Hz. Peygamberin Yahudi kadınlardan Reyhâne adında birinin esirler arasından ayrılmasını emrederek ardından bu kadınla evlendiğini naklederler. Rasulullah'ın cariyelerinin bulunduğunu nakleden tarihçiler, Reyhâne'nin Kıbtî Mariye gibi olduğunu iddia ederler. Reyhâne bir rivayete göre ise Nadîroğullarına

---

51 Aydınlı, Abdullah "*Ebu Râfi",Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi(DİA),* İstanbul, 1994,X,211.
52 İbn İshak,s.68-70;Mahmud Mikdad,s.216.
53 İbnü'l Esir,II,225.
54 Taberî,İbn Cerir Ebu Cafer,*Tarihu'l Ümem ve'l Müluk,*Beyrut,1408/1411-1988-1991,II,216;İbn Abdilhakem, Ebu'l Kasım Abdurrahman,*Fütuhu Mısır ve Ahbâruha* ,Leiden,1922,s.51.
55 Taberî,*Tarih,,*II,216-218.
56 Hamidullah,*İslâm Peygamberi,*II,28.

mensuptu. Hz. Peygamberin eşiydi. Rasulullah Reyhâne'yi satın almış, ardından azat etmiş o da ailesine katılarak yaşamına devam etmiştir.[57]Ancak Müslüman olan Reyhâne'nin Hz. Peygamberin evlilik teklifini,"Beni eş olarak değil, cariye olarak al; zira ben hür Müslüman kadınlar gibi tesettüre girip yüzümü kapatmak istemiyorum" diyerek kabul etmediği rivayet edilir.[58]Bu sebeple siyer kitaplarında Reyhâne'den Peygamber aleyhisselamın eşi olarak söz edilmemektedir.

Hz. Peygamberin Mariye ve Reyhâne'nin yanı sıra Cemile ve Zeyneb bnt. Cahş'ın hediye ettiği bir cariyesi daha olduğu rivayet edilir.[59]

Hz. Peygamberin azatlı kölelerinin sayısı olarak ise otuzdokuz rakamı naklediliyor.[60] Yapılan bir başka araştırmaya göre ise Hz. Peygamber 63, Hz.Aişe ise 67 köle azat etmiştir.[61]

V.1.Hz. Peygamberin gazvelerde ele geçirilen esirlerle ilgili uygulamaları

Bir savaş sonunda devlet, aldığı esirleri köle yapmayabilir.[62]Hz. Peygamber zamanında meydana gelen savaşlarda ele geçirilen esirlerin büyük kısmı karşılıksız geri verilmiş, bir kısmı fidye karşılığında bir kısmı mübadele yoluyla serbest bırakılmış ve özel bir durumu olan Kureyzalılar yanında çok az sayıda esir de savaştan önce işledikleri suçlar ve aşırı düşmanlıkları sebebiyle öldürülmüştür.[63] İslâm hukukuna göre savaş esirleri ya öldürülür, ya köleleştirilir, ya mal veya fidyesiz salıverilirler. Müslüman olurlarsa öldürülmezler, diğer üç muameleden birisi yapılır.[64]Hz. Peygamberin savaşlarda kölelerin öldürülmesini yasaklamasında askerî tehdit unsuru sayılmamaları yanında kendilerine ihtiyaç duyulması da rol oynamış olmalıdır.[65]Hz. Peygamberin ordusundaki köleler savaşlarda kullanıldıkla-

---

57 Şiblî,„I,300,301.

58 Taberî,*Tarih,*II,216;bkz. Hamidullah,*İslâm Peygamberi,*II,690.

59 Taberî,*Tarih,*II,216;Amir,Abdullatif,*Ahkâmu'l Esra ve's Sebâyâ fi'l Hurubi'l İslamiyye,*Mısır,1406/ 1986, s.292.

60 İbn Asâkir,Hafız Ebi'l Kasım Ali b.Hasen,*Tarihu Medineti Dımaşk,*thk. Muhibbüddin li Ebi Said Ömer, Beyrut, 1995,IV,251-301; Müberred,Ebu'l Abbas Muhammed b.Yezid,*el-Kâmil,*nşr.Ebu'l Fadl İbrahim,Kahire,b.t.y, II, 93;İbnü'l İmranî, Muhammed b.Ali b.Muhammed, *el-İnbau fi Tarihi'l Hulefa,* thk.Kasım es-Samirai,Leiden, 1973, s.47.

61 Afzalurrahman,*Siret Ansiklopedisi*, çev. Komisyon, 2. baskı, İstanbul, 1996*,* III, 265.

62 Fendoğlu,s.97.

63 Özel,Ahmet,*İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri,*(Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996)s.82

64 Maverdî,Ebu'l Hasan Habib,*el-Ahkâmu's Sultaniye,*çev.Ali Şafak, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1994), s. 249.

65 Cahşiyarî,Ebu Abdullah Muhammed b.Abdüs,*Kitabu'l Vüzera ve'l Küttab* ,Kahire,b.t.y,s.13;bkz. Kallek, Cengiz, *Asr-ı Saadet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi,*(İstanbul:İz Yayıncılık,1997),s.141,142,

rından değil, Müslüman olduklarından muharip olmuşlardır.[66] Savaşçılar savaştan önce Müslüman olmuşlarsa, mallarını ve kanlarını korurlar, köle konumuna konulamazlar, hürdürler. Yani kişinin Müslüman olması kölelik vakıasının başlamasına engeldir.[67]

İslâm hukuku köle ticaretini savaşlar ile sınırlamış bunun dışında alınıp satılması ise eski bir uygulamadır.[68]Bu devirde esirleri barındıracak esir kampları bulunmadığı için ele geçirilen esirlerin askerlere dağıtıldığı düşünülebilir.[69]Esir olarak getirilen kadınlar Medine'de emniyetli bir yer olan Remle bnt. el-Haris isimli bir kadının evinde korunur ve onlara iyi davranılır.[70]Hz. Peygamber esirlerden anne ile küçük çocuğunun birbirinden ayrılmasını yasakladı.[71]Ayrıca savaşlarda kadınları ve çocukları esir alma işini sadece müşrikler için uygulamadı. Aynı zamanda Arap olmayanlara, Yahudilere ve Hıristiyanlara da uyguladı. Benî Kaynuka ve Benî Nadîr'in kadın ve çocuklarını esir aldı. Mallarını ganimet edindi.[72]

Esirlere iyi davranılmasını sık sık vurgulayan Hz. Peygamber[73] bir yemekte esirleri ashabıyla birlikte kendilerine tercih ettiler. Bir esirin "açım susuzum demesi üzerine tabi, bunlar senin ihtiyacın,"dedi ve su ve ekmek ihtiyaçlarını karşıladı.[74] İslâm hukukuna göre devlet, savaş esirlerine mesken, elbise ve yemek sağlamak zorundadır. Bu konuda devlet kendi askeri ile esirler arasında eşitlik sağlamalıdır. Şayet esirler kuralları ihlal etmişse yargılanmalı, ama avukat tutabilmeli, kendisini savunabilmelidir.[75] Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber esir konumundaki cariyelerin eğitim ve öğretimleri hakkında Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadiste "Cariyesi olup ona ilim öğreten ve bunu iyi yapan, terbiye eden sonra hürriyete kavuşturarak onunla evlenen kimseye iki ecir vardır" buyuruyor.[76]

2.Hz. Peygamberin ilk savaşlarında alınan esirlerle ilgili bazı tesbitler

---

66 Lewis,Bernard ,*Race And Slavery in the Middle East,*New York,1990,s.62; Pipes, Daniel,*Slave Soldiers And Islam* ,London,1981,s.166.

67 İbn Receb,*el-Kavaid fi'l Fıkhi'l İslamî,*Beyrut,1992,s.291.

68 İbn Hişam ,IV,284;Mahmud Mikdad, ,s.119.

69 Vakıdî,Muhammed b.Ömer,*Kitabu'l Megazî,*thk.Marsden Jones, Beyrut, 1984/1404, III,988.

70 Savaş, s.250.

71 Vakıdî ,II,524.

72 Mahmud Mikdad, s.105.

73 İbn Hişam ,II,299,300.

74 Şevkânî,Muhammed b.Ali,*Neylü'l Evtâr Şerhu Münteka'l Ehbâr min Ehadisi Seyyidi'l Ehyâr,b.y.,y,* b.t.y, VII, 307.

75 Zuhaylî,Vehbe,*Âsâru'l Harb fi'l Fıkhi'l İslâmî,*Dımaşk,b.t.y,s.387.

76 Buharî,Ebu Abdillah Muhammed b.İsmail b.İbrahim,*el-Camiu's Sahih,* İstanbul,1315,I,33;IV,20; Nikâh, 12.

Bedir savaşında yetmiş kişi esir alındı. Malları miktarınca fidye verip kurtulmak istiyorlardı. Mekke'li esirler okuma-yazma biliyorlardı. Medine'liler ise bilmiyorlardı. Onlardan on köle, Medine'lilerden on gence okuma-yazma öğreterek karşılığında serbest kaldılar. Bu onların fidyesiydi. Zeyd b.Sabit bu şekilde okuma-yazma öğrenenlerdendi.[77] Esirlerin bir kısmı da fidye karşılığında serbest bırakıldı.[78]Her bir esir için ortalama fidye parası olarak 4000 dirhem ödendi.[79]Esirlere iyi davranılmasını emreden Hz. Peygamber onlardan sadece ikisini, Ukbe b.Ebi Muayt ile Nadr b.Hâris'i vaktiyle Müslümanlara yaptıkları işkenceye karşılık ölüme mahkum etti.[80]

Bedir gazvesinden sonra Hz. Peygamberin köleleştirmeye gitmemesi, dönemin sosyal, kabilevî ve psikolojik sebepleriyle açıklanabileceği gibi aynı zamanda köleleştirmenin İslâm'ın gayr-i müslimlerle yaptığı ilk savaşta gerçekleşmemesi ve tasvip görmemesi olarak da değerlendirilebilir.

Uhud gazvesinde savaş meydanında şehitlere rastlanır ama esirlere ve kölelere pek rastlanmaz. Zira bu bir intikam savaşıydı. Mekke müşrikleri Bedir'de kaybettikleri ileri gelenlere karşılık, bu esir ve köleleri denk kabul etmiyorlardı.[81]

Hicretin beşinci yılına kadar Hz. Peygamberin köle ve cariye sahibi olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Hicretin beşinci yılında Beni Mustalık gazvesinde esir olarak ele geçirilen 600 kadar kadın ve çocuk köle olarak Müslümanlara dağıtıldı.[82]Hz. Peygamber bunların içerisinden Cüveyriye ile nikâhlanınca, sahabe de ellerindeki esirleri karşılıksız serbest bıraktılar.[83]Ardından Mustalıkoğulları Müslüman oldular.[84] Böylece Hz. Peygamber düşmanla uzlaşmak, anlaşmak, maddî-manevî acılarını hafifletmek, yakınlaşma tesisinde bulunmak ve yaklaşmak, İslâmî davetin metodlarından olmalıdır.[85]

Hayber'in fethinden sonra Hz. Peygamber Yahudi kabile reisinin kızı olan Safiye ile evlendi. Safiye ailesinin dağılmasından sonra ya cariye olarak, ya galiplerden birinin zevcesi olarak yaşayacaktı. Rasulullah onu

---

77 İbn Sa'd, II,16.
78 İbnü'l Esir ,II,132,134,145.
79 Hamidullah,Muhammed,*Hz.Peygamberin Savaşları,*çev.Nazire Erinç Yurter,(İstanbul:Beyan Yayınları, b.t.y),s.55.
80 Fayda, Mustafa , *"Bedir Gazvesi",DİA*, İstanbul,1992,V,326,327.
81 Daryal, s.199,200.
82 Taberî ,II,109.
83 İbn İshak, s.245;İbnü'l Esir, II,192.
84 Hamidullah,*İslâm Peygamberi,*I,243.
85 Daryal, s.199,200.

azat etti ve onunla evlendi. Bu hareket Safiye'yi memnun ettiği gibi siyasî ve dinî faydalar da sağlamıştı.[86]

Huneyn gazvesinin ardından alınan ganimet ve esirler Cirane'de toplandı. Hz. Peygamber Cirane'ye geldi. Esirler ve ganimetler hapsedilmişti. Esirlerin sayısı 6000 kadardı. Develerin sayısı 1024 idi. Koyunların sayısı 40000 kadardı. Hz. Peygamber esirleri sahabe arasında dağıttı. Ganimetleri paylaştırdı.[87] Kendisi humustan başka bir şey almadı. Onu da etrafındaki bedevilere dağıttı.[88]Esirlerin kurtuluşu için bir heyet Hz. Peygambere başvurdu. Heyet, sütannesi Halime'nin mensup olduğu kabiledendi. Heyetin başkanı Züheyr Ebu Surad Peygamberimize esirlerin serbest bırakılmasını isteyince Abdulmuttalib'in ailesine düşen tüm esirleri serbest bırakıyorum, bütün esirlerin affı için de namaz vakti geliniz ve cemaate başvurun."buyurdu. Namaz vakti geldiler ve durumu anlattılar. Ensar ve Muhacirler de "Biz de esirleri azat ediyoruz" dediler. Böylece 6000 esir bir dakikada serbest bırakıldı.[89]

Taif kuşatmasında Hz. Peygamber, soğuk savaş yöntemini uygulayarak "Düşmanın elinde bulunan kölelerden kim gelir de İslâm'a girdiğini açıklarsa hürriyetine kavuşacak" buyurdu. Bu çağrıya uyan kölelerin sayısı sekseni buluyordu.[90]

Taif'te Hz. Peygamber, çağrısına uyanları "Onlar Allah'ın azatlılarıdır. Onları köleleştirmem" buyurmuştur.[91]Ardından kaleden inip teslim olanların geçim ve diğer ihtiyaçları Müslüman aileler tarafından karşılandı.[92]

Kölelik ve cariyelik siyasî boyutu da olan bir konudur. Esirleri karşılıksız veya karşılıklı serbest bırakmak veya cariyelik konumuna koymak maslahata göre verilecek bir karardır. Herhangi birisini uygulamak konusunda kesin nass yoktur.[93]

VI. Sosyal hayatta kölelerin konumu

İslâm hiçbir hakkı olmayan köleleri belli hakları olan bireyler durumuna getirmiştir. Mekke döneminde köle azadı bir fazilet davranışı ola-

---

86 İbn İshak,,*s.246.*

87 Vakıdî,,III,943,944;Halife b.Hayyat,Ebu Ömer el-Leysî el-Asferî,*Tarihu Halife b.Hayyat,*Beyrut,H. 1397, I, 89.

88 el-Butî, Ramazan ,*Fıkhu's Sîre,*çev.Atik Aydın,(İstanbul:Bilge Adam Yayınları,2006),s.382.

89 Şiblî, I,359,360.

90 Belazurî, Ebu'l Abbas Ahmed b.Yahya,*Ensabu'l Eşraf* ,nşr.Muhammed Hamidullah, Kahire,1959,I,No: 989.

91 İbn Hişam,, IV,128;İbnü'l Esir ,II,267;Halife b.Hayyat,,I,89.

92 Vakıdî, ,III,932.

93 Fendoğlu, ,s.134.

rak değerlendirilmiştir. Medine dönemindeyse köle azadı, katil fidyesi mukabili sayılmış, yemin kefareti olarak görülmüş ve sonunda devlet gelirlerinin sarf yerlerinden birisi, yani bir devlet vazifesi olarak kabul edilmek suretiyle bu sınıfa son verilmek istenmiştir.[94]Köle azadı her vesile ile teşvik edilmiştir.[95]

Köle ve cariyeler ailenin bir parçası sayılıyordu. Hz. Peygamber, Hz.Fatıma'ya verdiği esir bir kadını dövmemesini öğütlemiş ve [96] kölesini dövenleri ayıplamıştır.[97] Kölelerin ihtiyaçları karşılanmalı, örfe göre güçlerinin üstünde onlardan iş istenmemelidir.[98] Köleler ahiret ve ibadet konularında hürdür.[99] Hz. Peygamber, oğlu İbrahim'in ölümünün ardından bir köle ve cariye topluluğunu azat etmişti.[100] Kendisi "Sizden biriniz kölem, cariyem" demesin. Hepiniz Allah'ın kullarısınız. Kadınlarınız da Allah'ın kuludur. Ancak kölelere,"Oğlum, kızım, delikanlım"deyin diyerek köle ve cariyeler için insanî bir anlayış getirmiştir.[101]

Hz. Peygamber bir hadisinde "Başınızda saçı kuru üzüm gibi olan Habeş'li bir köle de olsa Allah'ın kitabını egemen kıldığı sürece itaat ediniz."buyurmuştur.[102] Nitekim azat edilmiş kölelerin toplumda sultan dahi olabildiklerine dair tarihimizde örnekler vardır.

C.Çağdaş dünyada insan hakları kavramı ve geçmişi

İnsan haklarının güvenceye alındığı ilk pozitif hukuk metni 12 Haziran 1776 tarihli Virginia Anayasasının başındaki haklar bildirgesidir. Bu bildiride yaşam hakkı, mülkiyet hakkı, mutluluk ve güvenlik arama ve bunlara erişebilme haklarıdır.4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisinde de aynı ilkeler vurgulanmıştır. Daha sonra Fransız İhtilalinin ilk beyannamesi olan 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildi-

---

94 Hatipoğlu, M.Said ,*"Hilâfetin Kureyşliliği",AÜİFD*, Ankara,b.t.y,XXIII,129.

95 Makrizî, Takıyyüddin Ahmed b.Ali,*İmtâü'l Esma bi mâ li'n Nebiyi mine'l Ahvali ve'l Emvali ve'l Hedefeti ve'l Metai,*Kahire,1941,I,434-439.

96 Muhammed el-Bakır,Muhammed b.Ali b.Hüseyin,*Tezvicu Fatıma bnt.Rasulillah li Ali b.Ebi Talib,* Beyrut, b.t.y, s.57.

97 Müberred, ,I,63.

98 Afzalurrahman, *Economic Doctrines of Islam,* Pakistan, b.t.y,II,263.

99 İbn Melek, *Şerhu'l Menar fi İlmi'l Usul li'n Nesefi,* Dersaadet,1315,s.958.

100 Yakubî ,II,87.

101 Zebidî,Zeydüddin Ahmed,*Tecrid-i Sarih,*trc.ve şrh.Kâmil Miras,8.baskı,(Ankara:Emel Matbaacılık, 1970), VII, 464.

102 Ebu Davud,Süleyman b.Eş'as es-Sicistânî,*Sünen,*nşr.Ubeyd ed-Deas,Suriye,1388-94/1969-74,5;İbn Mace,Ebu Abdillah Muhammed b.Yezid el-Kazvinî, *Sünen,* nşr.M.Fuad Abdülbaki, Kahire,1372/ 1952, Cihad, 39.

risi gelmektedir. Kölelik kurumu,1870'lerde kaldırılıncaya kadar bütün dünyada yürürlükte kalmıştır.[103]

Sevinilecek bir husustur ki kölelik kurumu bugün yeryüzünün her tarafında varlığını kaybetmiş durumdadır. İlk Müslümanlar, eski devirlerden kalma ve bütün dünyaya yayılmış bu kurumu devralmışlardı.[104] Batı dünyasında, İslâm dünyasının aksine köleler ağır işlerde çalıştırılmışlar, kendilerine kötü davranılmıştır. Ziraî işlerde zorla çalıştırılmışlardır. Oysa İslâm dünyasında köleler ziraî işlerde zaman zaman çalıştırmış olsalar bile daha çok ev işlerinde çalıştırılmışlar, saraylarda, ordu ve bürokraside de kendilerine görevler verilmiştir.[105]

Kölelik kurumsal olarak varlığını yitirse bile, çağdaş dünyada hâlihazırda devam etmektedir. Hâlâ Amerika ve bazı Afrika ülkelerinde ırksal ayrım yapılmaktadır.[106]Yakın tarihe kadar Güney Afrika Cumhuriyetinde siyahlara uygulanan ırk ayrımı sadece bir örnektir.

İnsan hakları kavramını açıklamaya geçmeden önce, üzerinde durulması gereken bazı temel kavramlar vardır. Bunlar özgürlük, hak ve eşitlik kavramlarıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 Anayasasının 68.maddesinde özgürlük,"Hürriyet başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir…"denilmektedir.

İnsan hakları ülkelerin mevcut kamu özgürlükleri rejimlerinin üstünde, tarihsel gelişim sonucu siyasal meşruluğun en temel ölçütü haline gelmiş, tüm insanların salt insan olma vasfıyla sahip oldukları, vazgeçilmez temel hak ve özgürlüklerdir.[107]

Bu tanımda şunlar göze çarpmaktadır. Birincisi, insan hakları, doğal hukukun etkisiyle geliştiği ve onun bir parçası olduğu için yürürlükteki hukuku aşmış ve ulusalüstü bir nitelik kazanmıştır. Devletler bir bakıma iktidarlarını insan hakları ile sınırlamak zorunda kalmışlardır. İnsan hakları bir iç mesele olmaktan çıkmış, tüm insanlığa mal olmuştur. İkincisi, insan haklarının siyasal meşruluğun temel ölçütü olmasıdır.

10 Aralık 1948 tarihinde İnsan Hakları uluslararası boyuta taşınmıştır. Bu tarihte ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin dördüncü maddesi şöyledir:"Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz;

---

[103] Özel, s.88.
[104] Hamidullah,*İslâm Peygamberi*,II,692.
[105] Özel,s.88.
[106] Muhammed Galal Abbas,*"Slavery Between Islam And Western Civilization",Mecelletü'l Ezher*,Sayı: 9;Kahire,1971,43,11.
[107] *İnsan Hakları Nedir?Temel Bilgiler ve Türkiye'de İnsan Hakları Alanında Yaşanan Gelişmeler*,Ed. Uzak ,Ahmet -Mehmet Altuntaş,Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık,Ankara,2007,s.12.

kölelik ve köle ticareti her türlü şekliyle yasaktır." Ardından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hazırlanmıştır. Söz konusu sözleşmenin dördüncü maddesi ise şöyledir: "Hiç kimse köle ve kul olarak tutulamaz. Hiç kimse zorla çalıştırılamaz ya da zorunlu çalışmaya bağlı tutulamaz." İnsan haklarının uluslararası alana geçmesi ise XIX. yüzyılda köle ticaretinin kaldırılması ve savaş hukukunun insancıl bir hale getirilmesi için yapılan uluslararası antlaşmalarla başlamış ve esas gelişme XX.yüzyılda kaydedilmiştir.[108]

Diğer bir açıdan baktığımızda insan haklarını, zaman içinde birbirini tamamlayan üç oluşum dönemine koşut olarak üç ana başlık ya da yaygın bir deyimle kuşak adı altında şu şekilde sınıflandırabiliz. Kişi hürriyetleri ve siyasal haklar, sosyal ve ekonomik haklardır.[109]

Kişi hürriyetleri ve siyasal haklar büyük ölçüde aristokrasi-burjuvazi çatışmasının sonucunda ortaya çıkmış olup[110] bireyci-liberal bir dünya görüşünün yansıması olarak, kişileri devlete, topluma ve diğer bireylere karşı korumak için ona bir tür dokunulmaz alan meydana getirirler ve kişinin,-yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı, özgürlüğü ve güvenliği hakkı gibi devlet, toplum ve bireyler tarafından aşılamayacak/müdahale edilemeyecek özel sahasının sınırlarını çizerler.[111]

Günümüz dünyasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararları bir devletin insan hakları ve özgürlüklerini gerçekleştirme ve dolayısıyla insan haklarına dayalı ve saygılı bir devlet olma noktasında hangi aşamada olduğunun önemli bir göstergesi sayılmaktadır. Her sözleşmeci devlet, taraf olduğu davalarda, mahkemenin kesinleşmiş kararlarına uymakla yükümlüdür. Mahkemenin ulusal yargı kararlarını geçersiz sayma gibi bir yetkisi ise bulunmamaktadır.[112]

Konunun bir de kadınlar boyutu vardır. Kadınların siyasal ve toplumsal mücadelesi esas olarak, XVIII. yüzyılda başladı. Nitekim kadının sahip olduğu hakların bilincine varıp bunun değiştirilmesi için mücadele etmesi anlamına gelen feminizmin doğuşu da bu döneme rastlar. Feminist bilinç, kadınların ezilen bir gruba mensup olduklarının ve dolayısıyla haksızlığa uğramış olduklarının farkına varmalarını ve bu haksızlığın doğal değil de toplumsal/kültürel bir olgu olduğunu kavramalarını içerir. Ama burada kalmaz; bu haksızlığın düzeltilmesi için mücadele edilmesine, mü-

---

[108] Yürük, Ayşe Tülin -Selman Karakul, *"Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan"*,Eskişehir,1998,s.33-48.
[109] Sur, Melda , *"İnsan Hakları Kavramındaki Gelişmeler"*,*İzmir Barosu Dergisi*,Sayı:3,1993,s.40.
[110]Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği,*"Çağdaş Toplum Değerleri"*,Yayın No:11,İstanbul,1997,s.16, 17.
[111] Barna, Murat ,*"Sosyal Devlet ve Eşitlik"*,*İzmir Barosu Dergisi"*,Sayı:3;2001,s.109.
[112] Kapani, Münci *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*,Ankara,1991,s.62.

cadelenin bağımsız bir biçimde yürütülerek örgütlenmesine ve aynı zamanda da alternatif bir gelecek vizyonu oluşturulmasına kadar uzanır.[113]

Kadınların ezilmesi ve onlara karşı ayrımcılık uygulanması bilinen tarih boyunca hep vardır, ama gene bilinen tarih boyunca bu ezilmeye karşı sistemli bir karşı çıkışı her zaman göremiyoruz. Çünkü gelişmiş bir feminist bilincin ortaya çıkması, kadınların evlilik dışında bir ekonomik alternatife sahip olmalarına ve kendi ekmeğini kazanan kayda değer bir kadın grubunun varlığına bağlıdır. Ancak bu tür önkoşulların varolması durumunda kadınlar, ataerkil sisteme karşı düşünsel ve toplumsal alternatifler oluşturabilirler. Batıda bu önkoşulların ipuçları XVII. yüzyıldan itibaren kendini göstermeye başlar ve daha öncesi feminist yapıtların ötesine geçen sistemli bir feminist teorinin doğuşu da XVIII. ve XIX. yüzyıllara tarihlenir.

Feminizmin doğuşu ile modernleşme, burjuva devrimi ve rasyonel insanı temel alan doğal ve evrensel insan hakları teorisinin gelişimi arasında yakın bir ilişki olduğu açıktır. Ne var ki, "Eşitlik, özgürlük, kardeşlik"bayrağını yükselten burjuvazinin "insan" soyutlaması da yüzlerce yıllık geleneği sürdürerek kadınları dışlayan bir nitelik taşıyordu ve yeni oluşmakta olan ulus-devletin kardeşliği, kadınları oy hakkının dışında bırakmasının açıkça ortaya koyduğu gibi,"erkek kardeşlik"ti. Gene de kadınlar, bu teorinin ve pratiğin içerdiği tutarsızlıkları fark edip eleştirmekte ve kendileri için de "doğal hakları" talep etmekte gecikmediler. Daha XVII. yüzyılda Mary Astell, liberal burjuva düşüncesinin öncüsü John Locke ile tartışmaya giriyor ve "Eğer mutlak hükümranlık devlet için gerekli değilse, nasıl oluyor da aile içinde gerekli sayılıyor? Eğer bütün insanlar doğuştan özgürse, nasıl oluyor da kadınlar köle doğuyor?"diye soruyordu.[114]

Kadınlar daha en başından Fransız devriminin "İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Bildirgesi"nde sözü edilen "insan ve yurttaş" kavramının kendilerini kapsamadığının farkına vardılar. Devrime etkin olarak katılan kadınlardan Olympe de Gouges işte bu yüzden 1791'de "Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"ni ilan etti ve gene o nedenle,"Kadın cinsine yakışmayacak biçimde politika yapmaya kalkıştığı için "Devrimci mahkeme" tarafından giyotine gönderildi.

Eşitlerden oluşan bir toplum vaadi gerçekleşmedi. XX. yüzyılın ilk yarısında, birçok uluslararası bildirge ve belge cinsiyet bakımından kör

[113] Berktay, Fatmagül, *"Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye",*Sivil Toplum ve Demokrasi/ Konferans Yazıları,No:7,İstanbul,2004,s.4.

[114]Mary Astell,*Reflections Upon Marriage,*Akt.Juliett Mitchell, *"Kadın ve Eşitlik",*der. J.Mitchell, A. Oakley, İstanbul,1998,s.32.

olmaya devam etti ve kadınların özgül haklarının genel bir insan hakları paketi içinde ele alınıp tanındığı varsayıldı.1979 yılında kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi sözleşmesi imzalandı. Böylece kadınların insan hakları kavramı, uluslararası hukuk belgelerinde giderek daha fazla yer almaya başladı.[115]

1990 yılında imzalanan Paris Şartında da insan hakları geniş ve ayrıntılı bir biçimde yer almıştır. Paris Şartında insan hakları ile ilgili esaslardan birkaçı şöyledir:

- İnsan hakları ve temel özgürlüklere tüm insanlar doğuştan sahiptirler; bu haklar vazgeçilmez, devredilemez olup yasanın güvencesi altındadır.
- Halkın iradesine dayalı demokratik yönetim esasıdır.
- Düşünce ve vicdan, kanaat özgürlüğü.[116]

D.Karşılaştırmalı bir değerlendirme

İslâm öncesi dönemden itibaren dünyanın pek çok yerinde baş gösteren insan hakları ihlâlleri, ezilen toplum katmanlarının yönelişinden anlaşılacağı üzere İslâm dininin ortaya çıkışıyla ortadan kalkmıştır.

İnsanların vicdanını eğiten İslâm dini, Hz. Peygamber aleyhisselamın şahsında hürriyete verilen değeri de ortaya koymuştur. Hz. Peygamber bizzat kendisi, rızası dışında hiçbir insanı yanında zorla tutmamıştır. Hizmetinde bulunanlar ise gönüllü kimselerdi. Zeyd b.Hârise örneğinde olduğu gibi kendisine hediye edilen köleyi önce azat etmiş, ardından evlatlık edinmiştir.

İnsan haklarından söz edilen yerde elbette haksızlığın olmaması gerekir. Çünkü eşyanın tabiatı gereği zıtlar bir arada bulunamaz. Ancak Peygamberimiz'in vefatından sonra Raşid halifeleri de takip eden dönemde insana saygının azaldığını köleleştirmenin hukuka aykırı olarak hız kazandığını görüyoruz.

Günümüz dünyasında da durum farklı değildir. Çağdaş normlar itibariyle son derece hassasiyetle üzerinde durulan bir konu olmasına rağmen, uygulamada kabul edilemez ihlâllerin olduğu bir gerçektir.

Sosyal devlet anlayışını istenen düzeyde topluma yansıtamayan günümüz devletleri, birbirlerinin insan haklarına ne kadar uyduklarına dair raporlar verebilmektedirler. İşkence, iltica, zorla çalıştırma, çalışma hakkı-

[115] Berktay,*"Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye"*,No:7,s.8,9
[116] Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı*, Ankara,1990.

nın elinden alınması gibi haksızlıklar, Çin, Afrika, Ortadoğu ve Amerika'da sıkça görülen örneklerdir.

Toplumsal hayatta sınıf farkını olabildiğince ortadan kaldırmayı hedefleyen İslâm dini, bunu uygulamaya geçirirken köleliği ortadan kaldımamış, ıslah etme yoluna gitmiştir.

Kölelik bir insan hakları ihlâlidir. Bununla birlikte Ortaçağ dünyasında kölelik bir sosyal kazanım işlevi de görebilmekteydi. Örneğin savaşlar v.b durumlarda kaçırılan insanlar yeni memleketlerinde toplumda kendilerine zaman içerisinde bir statü bulabiliyorlardı. Hatta devlet katında yükselebiliyordu. Bunlar arasında vezir, komutan v.s görevlere getirilenler vardı.[117]Tarihimizde bunun pek çok örneği vardır. Yani bir anlamda yitik çocuklar kazanım oluyordu.

İslâm dini kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için çeşitli yollar ortaya koymuş, çözümler üretmiştir. Köle sahiplerine sahip oldukları köle ve cariyelerini azat etmeleri konusunda teşviklerde bulunmuştur. Bu hususta sahabeden Selman-ı Farisî'nin azat olması bir örnek olarak verilebilir.

İnsan hakları içinde önemli bir yer tutan kadın hakları da Hz. Peygamberin uygulamalarıyla saygın bir konuma yükselmiştir. Kendisi cariye edinmemiş, yaptığı bazı evlilikleri kaybeden tarafla iletişim vasıtası olarak değerlendirmiş, istemeden hiçbir kadınla evlenmemiş, yanında tutmamış, kadınları soyları nedeniyle ayıplamamıştır. Bilindiği gibi kendisini yetiştirenlerden Ümmü Eymen de bir cariye idi. Annesinin cariyesi olan bu hanımı Peygamberimiz azat etmişti. Hz. Peygamber, kadınları yasal olmasına rağmen cariye olarak almayı değil, eş olarak almayı tercih etmiştir. Onun bu tercihi, evliliğin esas, cariyeliğin geçici bir sosyal statü olduğunu da dikkatlere sunar.

Günümüzde ise evlilik dışı beraberlikler sıkça görülebilmekte ve kadın bir reklam figürü olarak kullanılabilmektedir.

İnsan hakları ihlâllerinin alabildiğine yaşandığı en önemli alanların biri de hiç şüphesiz savaşlardır. Yakınçağda yaşanan savaşlarda alınan esirlere çok kötü davranıldığı bilinen bir gerçektir. Oysa Peygamber aleyhisselamın uygulamasında esirler âdeta bir misafir olarak algılanmıştır.

Sonuç olarak hukuken köleliğin ve işkencenin yasaklanması yeterli değildir. Günümüz dünyasında insan hakları ihlâllerinin önüne geçmek için aile, okul, sosyal çevre, iletişim araçlarının insana saygıyı öncelemesi gerekmektedir.

[117]bkz Özdemir,s.45-65.

KAYNAKÇA

AFZALURRAHMAN, *Economic Doctrines of Islam,* Pakistan, b.t.y,II,263.

AHMED MUHAFAZA, *er-Rakik fi'l Müctemai'l Arabiyyi'l İslamî hatta Sevrati'z Zenc*, *Master tezi)*,(Amman: Ürdün Üniversitesi Tarih Bölümü 1407- 1987).

AKTAN, HAMZA, *Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'anî Yaklaşım, Atatürk Üniversitesi,İFD,*Erzurum,2001,XVI,62,63.

AMİR,Abdullatif,*Ahkâmu'l Esra ve's Sebâyâ fi'l Hurubi'l İslamiyye,* Mısır,1406 /1986, s.292.

el-ASKALANÎ,İbn Hacer,Ahmed b.Ali,*Büluğu'l Meram*,çev.ve şrh.Ahmet Davudoğlu/ *Selamet Yolları*, İstanbul, 1972,IV.

ASTELL, Mary ,*Reflections Upon Marriage,*Akt.Juliett Mitchell, *"Kadın ve Eşitlik",* der. J.Mitchell, A.Oakley, İstanbul,1998.

AYDIN, M.Akif,*"Köle",Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi DİA,* Ankara,2002, XXVI, 237-248.

AYDINLI, Abdullah ,"*Ebu Râfi", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedi*

*(DİA),*İstanbul,1994,X,211.

BARNA,Murat *, "Sosyal Devlet ve Eşitlik",İzmir Barosu Dergisi"*,Sayı:3;2001,s.109.

BELAZURÎ,Ebu'l Abbas Ahmed b.Yahya,*Ensabu'l Eşraf,*nşr.Muhammed Hamidullah, Kahire,1959,I,No:989.

BERKTAY, Fatmagül,*"Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye"*,Sivil Toplum ve Demokrasi/Konferans Yazıları,No:7,İstanbul,2004, s.4.

BİREKUL, Mehmet ve Fatih Mehmet YILMAZ,*Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*,(Konya:Yediveren, 2001).

BUHARÎ,Ebu Abdillah Muhammed b.İsmail b.İbrahim,*el-Camiu's Sahih,*İstanbul, 1315, I, 33 ;IV,20;Nikâh,12.

EL-BUTÎ, Ramazan ,*Fıkhu's Sîre,*çev.Atik Aydın,(İstanbul:Bilge Adam Yayınları, 2006).

CAHŞİYARÎ,Ebu Abdullah Muhammed b.Abdüs, *Kitabu'l Vüzera ve'l Küttab,*Kahire, b.t.y.

ÇAĞDAŞ YAŞAMI DESTEKLEME DERNEĞİ, *"Çağdaş Toplum Değerleri",*Yayın No:11,İstanbul,1997.

ÇAĞATAY, Neşet ,*İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi,*(Ankara:Türk Tarih Kurumu, 1989).

DARYAL,Ali Murat, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açıdan Tahlili*, (İstanbul:İstanbul:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,1999).

DERVEZE,İzzet,*Kur'an'a Göre Hz.Muhammed'in Hayatı*,çev.Mehmet Yolcu, İstanbul,Yöneliş Yayınları,1995), I,

DİVANU'L HEZELİYYİN,thk.Ahmed ez-Zeyn,Amman,1965,III.

EBU SADE,Abdulhamid İbrahim Berekat,*Nazariyyetü'l Muamele bi'l misl fi'l Harb (doktora tezi),* Kahire,b.t.y.s.219

EBU DAVUD,Süleyman b.Eş'as es-Sicistânî,*Sünen,*nşr.Ubeyd ed-Deas,Suriye,1388-94/ 1969-74, 5

FAYDA, Mustafa , *"Abdullah b.Cüd'an",DİA*,İstanbul,1988,I,93,94.

_____, *"Bedir Gazvesi",DİA*, İstanbul,1992,V,325-327.

FENDOĞLU, H.Tahsin ,*İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik,*(İstanbul: Beyan Yayınları,1996).

GÜNALTAY, Şemseddin ,*"Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslâm Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dinî Durumu",Belleten*,Sayı:25,Ankara, 1943,VII,59-99.

HALİFE B.HAYYAT,Ebu Ömer el-Leysî el-Asferî,*Tarihu Halife b.Hayyat,* Beyrut, H. 1397,I.

HAMİDULLAH ,Muhammed,*İslâm Peygamberi*,çev.Salih Tuğ,(İstanbul:İrfan Yayımcılık ve Ticaret,1991/1412), II.

_____,*Hz.Peygamberin Savaşları,*çev.Nazire Erinç Yurter, (İstanbul: Beyan Yayınları, b.t.y).

HAMİLTON A.R.Gibb, *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar,*çev.K.Durak,H. Yücesoy, Dönmez,(İstanbul:Endülüs Yayınları,1991).

HATİPOĞLU, M.Said ,*"Hilâfetin Kureyşliliği",AÜİFD*,Ankara,b.t.y,XXIII,121-213.

İBN ABDİLHAKEM, Ebu'l Kasım Abdurrahman,*Fütuhu Mısır ve Ahbâruha,* Leiden, 1922.

İBN ASÂKİR,Hafız Ebi'l Kasım Ali b.Hasen,*Tarihu Medineti Dımaşk,*thk. Muhibbüddin li Ebi Said Ömer,Beyrut, 1995,IV.

İBNÜ'L ESİR,Muhammed b.Abdülkerim b.Abdulvahid eş-Şeybânî,*el-Kamil fi't Tarih,* Beyrut, 1965,II.

İBN İSHAK,Muhammed,*Sîre,*thk.Muhammed Hamidullah,(Konya:HizmetKitabevi 1981 / 1401).

İBN ABDİRABBİH, Ahmed b. Muhammed, *el-Ikdu'l Ferid*, b.y.y, 1954/ 1373,VI.

İBN HABİB,Ebu Cafer Muhammed b.Habib,*Kitabu'l Muhabber*, Beyrut, b.t.y.

İBN HİŞAM,Ebu Muhammed Abdülmelik,*es-Siretü'n Nebeviye,* Mısır,1936/1355,I.

İBNÜ'L İMRANÎ, Muhammed b.Ali b.Muhammed, *el-İnbau fi Tarihi'l Hulefa,* thk. Kasım es-Samirai, Leiden, 1973.

LOMBARD,Maurice,*İlk Zafer Yıllarında İslâm*,çev.Nezih Uzel,(İstanbul:Pınar Yayınları,1983).

İBN MACE, Ebu Abdillah Muhammed b.Yezid el-Kazvinî,*Sünen,*nşr.M.Fuad Abdülbaki,Kahire,1372/1952,Cihad,39.

İBN MELEK,*Şerhu'l Menar fi İlmi'l Usul li'n Nesefi,*Dersaadet,1315.

İNSAN HAKLARI NEDİR?TEMEL BİLGİLER VE TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER,Ed.Ahmet Uzak-Mehmet Altuntaş,Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık,Ankara,2007.

İBN RECEB,*el-Kavaid fi'l Fıkhi'l İslamî,*Beyrut,1992.

İBN TEYMİYYE, *es-Siyasetü'ş Şer'iyye,* çev. Vecdi Akyüz,(İstanbul:Dergâh Yayınları, 1999).

İBN SA'D,Muhammed,*et-Tabakatü'l Kübra*,Beyrut,1968,III.

İBN SA'D,Ebu Abdullah el-Basrî ez-Zührî,*et-Tabakatü'l Kübra,*Beyrut,b.t.y,I.

ISFAHÂNÎ,Ebu'l Ferec Ali b.Hüseyin,el-Eganî,Kahire,1974,XIV.

KALKAŞENDÎ,Ahmed b.Ali,*Subhu'l A'şa fi Sınaati'l İnşa*, şrh.Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Beyrut, 1407/1987, I,

KALLEK,Cengiz,*Asr-ı Saadet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi,*(İstanbul:İz Yayıncılık 1997).

KAPANİ, Münci ,*İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları,*Ankara,1991.

KUR'AN-I KERİM,24/33,(Medine-i Münevvere:Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu,H. 1412).

*KÜÇÜK TÜRK-İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, "Abd",*İstanbul,1974,I.

LEWİS,Bernard,*Race And Slavery in the Middle East,*New York:Oxford University Press 1990).

MAVERDÎ,Ebu'l Hasan Habib,*el-Ahkâmu's Sultaniye,*çev.Ali Şafak,(İstanbul:Bedir Yayınları,1994).

MES'UDÎ,Ebu'l Hasan Ali b.Hüseyin,*Murucu'z Zeheb ve Meadini'l Cevher*, thk. Said Muhammed, Beyrut, 197.

MUHAMMED EL-BAKIR,Muhammed b.Ali b.Hüseyin,*Tezvicu Fatıma bnt.Rasulillah li Ali b.Ebi Talib* ,Beyrut, b.t.y.

MUHAMMED GALAL ABBAS,*"Slavery Between Islam And Western Civilization", Mecelletü'l Ezher*,Sayı:9, Kahire,1971,43,11.

MAHMUD MİKDAD*, el-Mevali ve Nizamu'l Velâ*,Dımaşk,1988.

MAKRİZÎ,Takıyyüddin Ahmed b.Ali,*İmtâü'l Esma bi mâ li'n Nebiyi mine'l Ahvali ve'l Emvali ve'l Hedefeti ve'l Metai,*Kahire,1941,I.

MAZAHERÎ*,* Ali ,*Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*,çev.Bahriye Üçok,İstanbul, b.t.y.

MERZUKÎ,Ebu Ali Ahmed b.Muhammed, Kitabu'l Ezmine ve'l Emkine, Kahire,b.t.y, I..

SAVAŞ, Rıza ,*Hz.Peygamber Devrinde Kadın*,(Bursa:Ravza Yayınları,1991).

SUR*,* Melda,*"İnsan Hakları Kavramındaki Gelişmeler",İzmir Barosu Dergisi,*Sayı:3, 1993,s.40.

SÜHEYLÎ,Abdurrahman,*er-Ravdu'l Ünüf,*Kahire,1332,I.

ŞEVKÂNÎ,Muhammed b.Ali,*Neylü'l Evtâr Şerhu Münteka'l Ehbâr min Ehadisi Seyyidi'l Ehyâr, b.y.,y,* b.t.y, VII.

ŞİBLİ,Mevlana, *Asr-ı Saadet,*çev. Ömer Rıza Doğrul,(İstanbul:Eser Neşriyat ve Dağıtım),1977,I.

PİPES, Daniel, *Slave Soldiers And Islam,*London,1981.

MEZ, Adam *"Ortazaman Türk-İslâm Dünyasında Adetler",*çev.Cemal Köprülü,*Ülkü*, Sayı:71, Ankara, 1939, XII,435-437.

MÜBERRED,Ebu'l Abbas Muhammed b.Yezid,*el-Kâmil,*nşr.Ebu'l Fadl İbrahim, Kahire, b.t.y, II.

ÖZEL,Ahmet ,*İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*,(Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1996).

ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, *İslâm'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı,* (İstanbul, Gökkubbe Yayınları, 2006).

TABERÎ,İbn Cerir Ebu Cafer,*Tarihu'l Ümem ve'l Müluk,*Beyrut,1408/1411-1988-1991,II.

TEFTAZANÎ,Sa'duddin Mes'ud b.Ömer,*Şerhü't Telvih ala't Tevdih li metni't Tenkih fi Usuli'l Fıkh*, Beyrut, 1377/1957,II.

VAKIDÎ,Muhammed b.Ömer,*Kitabu'l Megazî,*thk.Marsden Jones, Beyrut, 1984/1404, III.

YAHYA OYEWOLE IMAM, "*Emanicipation of Slaves in the First Century of Islam", The Islamic Quarterly* ,No:2, England,1996,XL,118-123.

YAKUBÎ,Ahmed b.Ebi Ya'kub b.Ca'fer b.Vehb,*Tarihu Ya'kubî,* Beyrut, 1960/ 1379, II, 23.

YENİÇERİ, Celal,*İslâm'da Devlet Bütçesi*,İstanbul,1984.

YENİ BİR AVRUPA İÇİN PARİS ŞARTI, Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü,Ankara,1990.

YÜRÜK, Ayşe Tülin -Selman KARAKUL,*"Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan",* Eskişehir, 1998.

ZEBİDÎ,Zeyddüddin Ahmed, *Tecrid-i Sarih,*trc.ve şrh.Kâmil Miras,(Ankara:Emel Matbaacılık,1970), VII.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *Âsâru'l Harb fi'l Fıkhi'l İslâmî,*Dımaşk,b.t.y.

ZUHEYR B.EBİ SELMA, *Divan,*Beyrut,1964.